

tak. Erősen szociális gondolkodás jellemezte, amely a vallással kapcsolatos elképzelésein is érzékelhető: nála a kereszténység az erkölcsi norma, amely egységesíti a társadalmat, valamint fennmaradásának garanciáját jelenti.

A szerzők a kötetben található 21 európai egyházi és világi tudós biográfiájának ismertetésével a katolikus felvilágosodás értelmezésének újabb lehetőségeit világították meg. Ezek az életutak és metszéspontjaik a felvilágosodás nemzetközi diskurzusába vezetnek be, amelynek résztvevői jól láthatóan formálták egymás gondolkodását közvetlen vagy közvetett módon. Ezek a században jelenlévő és munkálkodó különféle eszmeáramlatok behálózták Európát, amelyeket a tudósok a katolikus felvilágosodás gondolataival ötvöztek és adaptálták saját hazájuk területén, annak jellemvonásainak megfelelően. A kötet túlnyomó többségében a katolikus felvilágosodás nyugat-európai képviselőivel foglalkozik, megemlítve két kelet-európaikat is. Az utóbbi térség képviselőihez sorolandó számos olyan korabeli magyar egyházi és világi gondolkodó, akik munkásságával már az 1960-as évektől foglalkoznak irodalomtörténészek és történészek egyaránt. Feltételezhető, hogy egy hasonló tematikájú, róluk szóló kötetet hiánypótló műként fogadnának a korszakkal foglalkozó külföldi és magyar történészek.

(ism: *Ruszkai Zsófia*)

LEHNER, ULRICH L.: The Catholic Enlightenment. The Forgotten History of a Global Movement. Oxford, Oxford University Press, 2016. 272 old.

A 18. század eszmeáramlata, a felvilágosodás a kor európai gondolkodóira nagy hatást gyakorolt Angliától Franciaországon át egészen a német területekig, így nem csoda, hogy idővel a magyar értelmiség köreiben is kibontakozhatott. A korábbi kutatások irányvonalát némiképp egyengetve az 1980-as években jelent meg az a megközelítés, hogy a laikusokon és a kor deistáin (inkább egyházellenesein) túl a katolikus egyház berkein belül is megkezdődött egy, a kor szellemiségére reagáló cselekedethullám, mely szemben állt a korábbi elképzeléssel, amely abszolút passzívnek értékelte a felvilágosodás hatását az egyházra. Ezt a folyamatot később a reformkatolicizmus kifejezéssel illették. A katolikus felvilágosodás fogalma először német nyelvterületen jelent meg, így a legnagyobb szakmai vita is ott alakult ki. Ebben a kötet szerzője, Ulrich L. Lehner is határozottan állást foglalt.

A teológusként és történészként is aktív professzor szakterülete a 16-18. századi vallástörténet, ezen belül pedig kiemelten foglalkozik a katolikus egyház történetével, fejlődésének irányvonalaival globális értelemben. Ehhez a vonulathoz kapcsolódik jelen kötete is, melyben fő törekvése, hogy a reformkatolicizmus fogalmának jelentéseit és tevékenységének szellemi okait árnyalja.

A bevezető alapján ennek a könyvnek két fontos célkitűzése van: egyrészt, hogy a trienti zsinat irányítását figyelembe véve vázolja a katolikus felvilágosodás kialakulását, lépéseit, és annak globális eredményeire felhívja a figyelmet, másrészt, hogy a korábban a témát illetően kialakult előítéleteket megdöntse és bemutassa, „ez a könyv elmondja ennek az elfelejtett reformgondolkodású katolicizmusnak a történetét, amely megelőlegezte a

20. század oly sok alapvető eszméjét”. (16. old.) Emellett számot ad a kortárs történészek felvilágosodás-felfogásáról, hogy az eszmeáramlat milyen sokszínűen hatott nemcsak a különböző felekezetekre, hanem a hit felfogásán is sokat változtatott. A szerző továbbá kifejti azon álláspontját, mely szerint a felvilágosodás képviselőinek kisebb hányada volt vallásos (egyéb-ként magyar viszonylatban ez egyáltalán nem jellemző).

A szerző a könyvét hét fejezetre tagolta. Ezekben a fejezetekben olyan területeket jár körül, amelyek a modern katolicizmushoz kapcsolódnak, de gyökerei a trienti zsinathoz és aztán a később meginduló reformkatolicizmus mozgalmához köthetők. A korábbi kutatások irányvonalát árnyalva és az aktualitásokhoz kapcsolódva arra a kérdésre keresi a választ a fejezetekben, hogy az alaposan kutatott protestáns felekezetek felvilágosodáshoz kapcsolódó viszonyán túl vajon a katolicizmus felfogása is kompatibilis-e az újonnan megjelenő értékekkel, továbbá, hogy képes-e azokat integrálni saját világfelfogásába. A bevezetőben felvázolt gondolatmenetet és a feltett kérdéseket igyekeznek alátámasztani a különböző fejezetek, melyek biztos és sokrétű szakirodalmi háttérrel rendelkeznek, így legitimálva szakmailag az egyébként eléggé olvasmányos munkát.

Az első fejezet egy általános bevezetés a katolikus felvilágosodás kérdéskörének sokszínűségéről. Lehner Európára összpontosítva mutatja be azokat a vitákat, melyek a kérdéses témát járnak körül saját nemzeti környezetükben. A fejezet konklúziójaként a szerző a reformkatolicizmus gyökereit a trienti zsinatra vezeti vissza, mely alapja minden későbbi, a katolikus megújulást célzó törekvésnek, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy bár minden országban más és más aspektusait figyelhetjük meg a mozgalomnak, egyes témák és a különböző megvalósítási törekvések ismétlődhetnek, azonosak lehetnek. Alapvetően a kötet célja egy nagyobb léptékű áttekintés, így a fejezet részfejezeteinél az egyes államokban megjelenő mozgalom mikéntjét vezeti végig, igyekezvén bemutatni, hogy a trienti reformoktól a reformkatolicizmus idején át egészen Ferenc pápa regnálásáig ugyanaz a törekvés, ugyanaz a szellemi reform jelenik meg a katolikus egyházat illetően: az az igyekezet, hogy a kor tudományosságától ne szakadjanak el.

A második fejezet a vallási tolerancia kérdéskörét járja körül, külön kitérve arra is, hogy mit értettek és mit értünk ma a kifejezés alatt. Lehner francia, német, osztrák és lengyel példák alapján igyekszik bemutatni a polgári és teológiai tolerancia fogalmának különbségeit és annak alakulását. Az egyes területek közül kiemelném a Német-római Birodalom romjain kialakuló több szuverén állam történelmében megfigyelhető vallási tolerancia jelenlétét. Magyarországgal kapcsolatban megemlíti II. József intézkedései nyomán az egyház döntési jogának háttérbe szorítását a felvilágosult eszmék (egyen szabadságának fontossága) nyomán, így elősegítve a tolerancia megerősödését (kiemelve, hogy ez a tolerancia nem egyezik az általunk ismert fogalommal). Ez más államokban (például Franciaországban) nem volt ennyire sikeres, s a katolikus egyház tovább fenntarthatta hegemóniáját a protestáns egyházakkal szemben.

A mű harmadik fejezete a katolikus felvilágosodást a női szerepkör mentén vizsgálja. Lehner azt járja körül, hogy a nők kiemeltebb helyzetéért (például, hogy megfelelő oktatásban részesüljenek) a kor gondolkodói is felszólaltak. Ezzel egy olyan területet kísérel meg bemutatni, amelynek

kutatása még gyerekcipőben jár, s igyekszik felhívni a figyelmet arra, hogy a katolikus felvilágosodás szellemi térnyerése, ezen belül is a nők oktatásának szükségszerűsége nehezen képzelhető el a női felvilágosult gondolkodók nélkül. Egyik leglényegesebb pontja a fejezetnek az a részlet, melyben tételesen például francia mintán keresztül mutatja be, hogy hamis az a felfogás, mely szerint a katolikus egyház és annak képviselői a nőkre csak mint a népességnövekedés letéteményeseire („szülőgépekre”) tekintettek, legalábbis ellenpéldát mindenképpen lehet találni a vizsgált időszakban. A házasság fogalmának kettős megjelenését, sőt ellentétét (mely a világi és egyházi felfogásban érhető tetten) részletesen fejti ki, kiemelve, hogy a trienti reformok végrehajtására törekedvén az egyház vált a házasság érzelmi támogatójává. Alapvetően a könyv e részletével azokat a nézeteket cáfolja meg tételesen, amelyeket az egyházzellenes felvilágosult gondolkodók igyekeztek az egyházra bélyegként rásütni.

A könyv negyedik fejezete az, amelyik igazán kapcsolódik a címben is megfogalmazott globalitáshoz. A még ma is jellemző Európa-központú katolikus felvilágosodás kutatása mellett szeretné hangsúlyozni, hogy a missziós tevékenységeknek hála Európán kívül is megfigyelhető az a kísérlet, hogy a felvilágosodás eszmerendszerét beolvasszák a katolikus értékrendbe. A misszionáriusok nem az európai kultúra terjedésére helyezték a hangsúlyt, hanem arra, hogy az adott kultúrába ágyazottan sikeresen ismertessék meg az akár Indiában vagy Kínában élő emberekkel saját hitüket úgy, hogy ők igyekeznek a helyi adottságokat és hagyományokat mind jobban figyelembe venni. Ezzel szemben azonban a szentszéki politika jóval érzékletlenebb volt a hindu/kínai hagyományok fenntartását illetően, így árnyaltabb képet kaphatunk a missziók és Róma kapcsolatáról is. Érdekes emellett, hogy Lehner a faji megkülönböztetés indiai megjelenését és annak kritikáját is az egyházzhoz köti, továbbá, hogy véleménye szerint az Európán kívüli világ katolikus közegében is fellelhető (a korábbi példára is támaszkodva) a felvilágosodás toleranciájának és egyenlőségének alapgon-dolata, ami így abszolút globálissá teszi a kérdéskört.

A következő fejezetben tér ki Lehner a napjainkban mind hangsúlyosabb figyelmet kapó területre, a katolikus felvilágosodásnak arra a törekvésére, amely szerint a liturgikus megújulás elengedhetetlen ahhoz, hogy a barokk babonáságot és a különböző irracionális elképzeléseket visszaszorítsa. A reformkatolicizmus legnagyobb küzdelme abban rejlett, hogy a tudományos felfedezéseket hogyan egyeztesse össze a kereszténység természetfeletti igazságának hitelveivel. (130. old.) Ehhez a gondolathoz kapcsolódóan példaként mutatja be Muratori munkásságát, mellyel kiválóan példázza, mit is jelent a két terület egyeztetése: míg Muratori tudományosan igyekezett meghatározni, hogy a szavaknak nincs olyan erejük, hogy azok fizikailag vagy mentálisan bármiféle változást előidézzenek (varázsigék), a szentségek hatékonyságát nem vonta kétségbe. A szerző annak bizonyítására, hogy a felvilágosodás a babonáság ellen is fellépett, végighalad az összes olyan területen, amelyek a népi hiedelmekhez köthetők: szellemek, vámpírok, boszorkányság és az ördögi hiedelmek kritikáját már a kor felvilágosultabb keresztény gondolkodói is elítélték és próbálták visszaszorítani azokat.

A hatodik fejezetben a felvilágosodás alatt bekövetkező, a szentkultuszhoz kapcsolódó változásokat tárja fel. A következő különbségeket írja

le: míg a 17. században azokat avatták szentté, akik távoli területeken küzdöttek a katolicizmusért, addig a 18. századra azok tevékenysége vált jelentőssé, akik otthon bizonyították rátermettségüket, amit nagyban támogatt az átalakult vallásos művészet is. Választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy miért maradnak fontosak a szentek a felvilágosodás idején: a mindennapi életben példát mutattak a híveknek. Külön kitér arra a – szerző véleménye szerint – rosszul értelmezett tényre, mely szerint a szentekhez kapcsolódó ünnepek számának csökkentése gazdasági szempontból volt jelentős.

Az utolsó fejezet a rabszolgaság katolikus megítélésével foglalkozik, melyet az amerikai és afrikai rabszolgaság példáján mutat be. Lehner alapvetően arra a következtetésre jut, hogy a kor intézményei mellett a katolikus egyház sem kivétel, a kérdésben ők is véleményt formáltak. Közül olyan példákat, melyek bizonyosan mutatják, hogy a legtöbb misszionárius igyekezett tenni a rabszolgák jobb helyzetéért, míg a felvilágosult gondolkodók legtöbbje csak a szavak szintjén, elméleti síkon gondolkodott a kérdéstről. Emellett azonban arra is kitér, hogy bár sok katolikus ítélte el a rabszolgaságot a felvilágosult jelszó, az emberi egyenlőség nevében, semmilyen katolikus válasz nem érkezett a rasszizmus valós jelenségére. (173. old.)

Összegzésképpen elmondható, hogy Ulrich Lehner könyve igyekszik felhívni a figyelmet a reformkatolicizmus témaköréhez kapcsolódó tévhitekre. Javaslatot tesz arra, melyek azok a területek, amelyek még kevésbé kutatottak, vagy több évtizedes hagyomány miatt értelmezésük helytelen, és újraértelmezésük hozzájárulhatna a kérdés szélesebb körű vizsgálatához. Az igen olvasmányos könyv érdekes adalékkal és megannyi ötlettel járul hozzá a felvilágosodás katolikus történelmének megértéséhez.

(ism.: *Porpáczy Szabina*)

ERNESTI, JÖRG: Paul VI. Der vergessene Papst.

Freiburg, Herder, 2012. 374 old.

ERNESTI, JÖRG: Paul VI. Die Biographie.

Freiburg, Herder, 2015. 528 old.

A szerző, Jörg Ernesti 1966-ban született, 1993-ban szentelték katolikus pappá, tanulmányait Paderbornban, Mainzban és Rómában végezte. Dél-Tirolban, Brixenben és Augsburgban tanított. Kötetének előzménye – harminc év után az első német nyelven írott tudományos munka VI. Pálról – 2012-ben, a II. Vatikáni Zsinat megnyitására 50. évfordulójára jelent meg. A szerző célja a *VI. Pál, az elfelejtett pápa* című kötettel nem volt több, mint a Németországban nem túl népszerű pápa személyéhez új megközelítéseket adni. A kötet nem a teljesség igényével, bevallottan némiképp elsietve került kiadásra. Három évvel később jelent meg az új kötet, *VI. Pál, a biográfia* címen, amelynek elég a borítójára pillantani, hogy megállapíthassuk, a szerző minden bizonnyal kiegészítette művét, ez a kész életrajz. A szerző az olvasó feltételezését meg is erősíti az előszóban; az átdolgozott és lényegesen kibővített kötet van kezünkben, amely valóban 150 oldallal hosszabb is elődjénél.

Sajnos elég hamar, már a tartalomjegyzékek figyelmesebb tanulmányozása közben felébred a gyanú, hogy szerzőnk az ambiciózus alcím elle-